

TRAGOM JEDNOG PRASTAROG JEVREJSKOG OBIČAJA

U Starom zavetu na dva mesta se pojavljuje jedna, na prvi pogled, izuzetno čudna odredba. Reč je o robu Jevrejину koji je nakon odsluženih šest godina robovanja stekao pravo na slobodu i koji je odbio da se koristi tim pravom. U vezi s ovim u knjizi Exodus (Izlazak) u delu označenom sa 21,5—21,6 piše sledeće: „Ali ako rob otvoreno izjavi: 'Volim svoga gospodara, svoju ženu i svoju djecu, neću da budem slobodan', neka ga onda njegov gospodar dovede k Bogu. Kad ga dovede k vratima ili dovratku, neka mu gospodar šilom probuši uho i neka mu trajno ostane u službi". Uzgred da napomenem da u ponekim slučajevima nije samo ljubav prema gospodaru odvrćala roba da se koristi ovim pravom, nego i činjenica da su i nakon njegove slobode, njegova žena i deca ostali i dalje u vlasništvu gospodara.¹⁾ Slično ovoj odredbi Deuteronomium (Ponovljeni zakoni) obraća se gospodaru rečima: „Ali ako ti on (tj. rob koji je nakon šest godina robovanja stekao pravo na slobodu — primedba autora) kaže: 'Neću da odlazim od tebe', jer voli tebe i dom tvoj, i jer mu je kod tebe bilo dobro — uzmi tada šilo i probuši mu uho na vratima; i neka ti bude robom zauvijek! Tako isto učini i sa svojom sluškinjom”.²⁾

U čitavoj toj odredbi najzanimljivije i istovremeno najčudnije je bušenje uha roba šilom i to u neposrednoj blizini vrata odnosno dovratka. Tražeći objašnjenje ovih običaja naišao sam na

¹⁾ Biblija, Exodus 21,4 — Kada to drugačije nije naznačeno, koristim izdanje Stvarnosti iz Zagreba, 1968.

²⁾ Ibid., Deuteronomium 15,16 — 15,17.

jedan komentar po kome je bušenje uha trebalo da simbolizuje prihvatanje svih onih obaveza koje je, po ondašnjim društvenim normama, rob bio dužan da izvrši prema svom gospodaru, tj. da bude pokoran i poslušan izvršitelj njegove volje.³⁾ Svakako da ovakvo šturo i naivno objašnjenje nije moglo da zadovolji moje, inače povećano interesovanje, vezano za ovaj običaj (nanierno upotrebljavam umesto reči odredba reč običaj jer je neosporno da je ova odredba nastala kodifikacijom nekog prastarog običaja), što me je nagnalo da u naučnoj literaturi i pomoću naučne analize potražim pravi odgovor.

Kako bih analizu ovog običaja učinio preglednijom, nastojaću da prvo objasnim značaj vrata (odnosno dovratka) pri njenom izvršavanju, a kasnije ću pokušati da objasnim sâm čin pričvršćivanja⁴⁾ i ⁵⁾ uha za vrata.

Pre svega želeo bih da naglasim da ova odredba (u oba slučaja) pod rečju „vrata” podrazumeva ulazna vrata u kuću.

Mirča Eliade u svom delu *Sveto i profano* jasno je ukazao na činjenicu da svaka ljudska nastamba, bila to i najskromnija, predstavlja za njegove žitelje centar sveta i celokupnog kosmičkog prostora.⁶⁾ Ovakav zamišljeni centralni položaj ljudske nastambe podrazumeva i njenu svetost, ona je u odnosu na spoljni profani svet sakrificirana.⁷⁾ Zato ulazna vrata u kuću (a isto tako i ulazna vrata u neko naselje ili na neko sveto mesto, hram, crkvu itd.) predstavljaju „prekid kontinuiteta prostora”⁸⁾, drugim rečima, ona označavaju granicu čije prekoračenje znači prelaz iz profanog u sveti prostor, odnosno obrnuto, iz svetog u profano, što predstavlja i određeni rizik. To je jedan od razloga da vrata, odnosno neki delovi vrata (prag, dovratok), imaju posebnu ulogu kako u mitovima tako i u običajima pojedinih naroda. U svesti primitivnog čoveka, čoveka antike, pa i mistika današnjice, često i imaginarni prostori poseduju vrata preko kojih je omogućeno komuniciranje sa stvarima i opipljivim pro-

³⁾ *Biblia*, Szent István társulat — Az apostoli szentszék könyvkiadója Budapest, 1979, str. 213.

⁴⁾ *Ibid.*, U prevodu ove *Biblije*, u već spomenutom pasusu (Deuteronomium 15,17), naređuje se da se probušeno uho roba veže za vrata, što me ovlašćuje da govorim o „pričvršćivanju” uha za vrata.

⁵⁾ Szent Biblia, Károli Gáspár — Budapest, Kiadja a Brit és külföldi Biblia-társulat 1948. U ovoj Bibliji prevod spornog pasusa (Deuteronomium 15,17) glasi: „Tada uzmi šilo i probodi ga kroz njegovo uho u vrata”, što bi značilo da se radi o istovremenom činu probadanja uha i vrata odnosno o pričvršćivanju uha za vrata.

⁶⁾ Mirča Eliade, *Sveto i profano*, Zamak kulture, Vrnjačka Banja, 80. str. 11—30.

⁷⁾ *Ibid.*, str. 11—30.

⁸⁾ *Ibid.*, str. 13.

storom. Tako su nastale predstave o „vratima nebeskim“⁹⁾, o „vratima koja vode u gornji svet“¹⁰⁾, o „vratima pakla“ itd. Mitovi nam otkrivaju da se prvobitna verska misao sastojala od spleta stvarnog i nestvarnog, tj. da se često na ovozemaljsku opipljivu stvarnost nadovezivao i plod fantazije verom zadojenog čoveka. Tako je vavilonski čovek verovao da je Vavilon, čije ime potiče od reči „bab-ilu“, što u prevodu znači „božja vrata“¹¹⁾,¹²⁾ podignut na „bab-apsu“ tj. na vratima Apsua, gde Apsu označava vode haosa.¹³⁾ Ali, pored ovakvih imaginarnih vrata, njihova nekadašnja svetost se uočava i u danas još očuvanim imenima pojedinih gradova, kao što je slučaj s imenom Praga (ono potiče od praga ulaznih vrata, odnosno kapije), u tituli japanskog cara „mikado“, koja doslovno znači „visoka vrata“¹⁴⁾ i u imenu sultanove vlade „Visoka Porta“ (porta=vrata).¹⁵⁾ Na svetost kapije i vrata ukazuju i neki običaji koji su se odvijali pred kapijom nekog grada, a ređe pred vratima privatnih kuća. Tako se iz Biblije zna da su se suđenja kao i izvršenja presude (kao što je to bilo i sa kamenovanjem na smrt osuđenih lica) odigravala na prostoru ispred gradske kapije,¹⁶⁾ a ređe pred ulaznim vratima privatnih kuća.¹⁷⁾ Može se sa sigurnošću tvrditi, da u ovim običajima Jevreja prostor ima presudnu ulogu. Slični običaji su otkriveni i kod drugih naroda. Tako se kod Vavilonaca i Egipćana suđenje odvijalo pred gradskom kapijom.¹⁸⁾ S mnogo verovatnoće može se tvrditi da su vrata i u životu Rimljana imala izuzetan značaj. O tome svedoči i veliki ugled koji je kod njih uživao bog Janus, bog svakog početka i svih prolaza, pre svega javnih kapija i kućnih vrata¹⁹⁾ ²⁰⁾.

⁹⁾ Biblija, Genesis 28, 17.

¹⁰⁾ Mirča Eliade, citirano delo str. 17.

¹¹⁾ Eugen Werber, Talmud — Otokar Keršovani, Rijeka str. 80.

¹²⁾ Zenon Kosidovski, *Biblijske legende — drugo izdanje* — Srpska književna zadruga, Beograd, 1977, str. 25.

¹³⁾ Mirča Eliade, citirano delo, str. 19.

¹⁴⁾ Bratoljub Klaić, *Veliki rječnik stranih riječi izraza i kratica*, Zora, Zagreb, 1972, str. 845.

¹⁵⁾ *Ibid.*, str. 1043.

¹⁶⁾ Biblija, Deuteronomium 21,18 — 21,21 i 25,5 — 25,10 Zaharije I 8,16.

¹⁷⁾ *Ibid.*, Deuteronomium 22,20 — 22,21.

¹⁸⁾ Mirča Eliade, citirano delo, str. 13.

¹⁹⁾ Učinio bih propust ako ovde ne bih naglasio i istodobno ukazao na činjenicu da je bog Janus jedinstveni patron kako svakog početka tako i svakog prolaza. To govori u prilog tvrdnji Mirča Eliade da vrata predstavljaju „prekid kontinuiteta prostora“, da prolaz kroz njih znači za čoveka i početni korak u neku novu sferu, bilo profanu ili svetu.

²⁰⁾ Dragoslav Srejšević i Aleksandrina Cermanović-Kuzmanović, *Rečnik grčke i rimske mitologije*, Srpska književna zadruga, Beograd, 1979, str. 176 i 177.

Njegova životna saputnica je bila Kardeja, kojoj je on podario vlast nad šarkama svih vrata.²¹⁾ Posebno je interesantno napomenuti značaj vrata u vremenu kada su Rimljani vodili ratove. Tada se običavalo da se vrata Janusovog svetišta drže otvorena za sve ono vreme dok su ratovi trajali²²⁾²³⁾. Takođe, bio je običaj da slavom ovenčane vojskovođe prilikom trijumfalnog povratka u Rim prolaze ispod kapije koja je specijalno za tu svrhu bila namenjena. Pored ovih običaja, značaj vrata u životu Rimljana ogleda se i u srodnosti latinske reči „porta” tj. „gradska kapija” sa rečima „portendo”, čije je značenje „objaviti”, „oglasiti” (što ukazuje na običaj da su gradska vrata bila mesta objavljivanja i oglašavanja uredbi i obaveštenja), i „portentum” koja u prevodu znači „znamenje” odnosno „čudo”, koje predskazuje opasnost.²⁴⁾

Iz izloženog može se uočiti da je poštovanje ulaznih vrata u kuću (ili gradskih kapija), kao nečeg naročito svetog, bilo prilično raširena pojava već u najranijim periodima civilizacije. Bilo bi pogrešno, međutim, ako bi se u svim ovim slučajevima vrata posmatrala kao jedinstvena celina, kao neki izuzetno sveti deo kuće čiji su svi delovi bili jednako poštovani. Tako je na primer, za indoevropske narode prag, kao neka vrsta *primus inter pares*, predstavljao izuzetnu svetinju, po značaju nadvisivajući ostale delove vrata.²⁵⁾ Pri gradaciji svetosti pojedinih delova vrata Jevreji su ulogu „najsvetijeg” dodelili dovcacima. Pokušaću ovu moju tvrdnju da pot-

²¹⁾ Ibid., str. 176.

²²⁾ Za objašnjenje ovog običaja, opet ću se poslužiti već ponavljanom postavkom Mirča Eliade, da vrata predstavljaju „prekid kontinuiteta prostora” i čine mesto prelaska iz svete u profanu, ili obrnuto, iz profane u svetu sredinu. Lično sam ubeđen da su i ratovi, ma kako surovi i profani bili, oduvek nosili u sebi i izvesnu dozu svetosti i kao takvi bili pod zaštitom nadprirodnih sila, duhova predaka, bogova itd. Dokazi za ovakvu tvrdnju su mnogobrojni. Tako se u Bibliji Jahve spominje kao bog koji je „silan u boju”, „Jahve nad vojskama” (Biblija, Psalma 24), u *Ilijadi* se spominje da je rat između Grka i Trojanaca bio u stvari rat bogova, a kao lepi primeri poslužiće džihad (sveti rat muslimana) i krstaški ratovi. U novija vremena „svetosť” u ratovima je zamenjena savremenijom formulom: patriotizmom. Polazeći sa stanovišta da su u prošlosti ratovi predstavljali neku vrstu mešavine profanog i svetog, može se zaključiti da se otvaranjem svetišta nastojalo omogućiti „svetome” da napusti svoje stalno boravište, da izađe u profani svet, kako bi se priključio vojsci i tako potpomagao pobedonosni ishod rata.

²³⁾ Dragoslav Srejović i Aleksandrina Cermanović-Kuzmanović, *Rečnik grčke i rimske mitologije*, Srpska književna zadruga — Beograd, 1979, str. 176.

²⁴⁾ *Latinsko hrvatski rječnik*, priredio Mirko Divković — reprint 1980, str. 810.

²⁵⁾ Veselin Čajkanović, *Mit i religija u Srba*, Srpska književna zadruga, Beograd, 1973, str. 100—107. Autor svetost praga objašnjava prastarim običajima sahranjivanja mrtve rodbine pod pragom ulaznih vrata u kuću.

krepim jednim mitom i jednim verskim propisom, iz Starog zaveta.

U mitu koji govori o izlasku Jevreja iz Egipta, Jahve je svom izabranom narodu najavio da će pogubljenjem prvorođene dece Egipćana konačno slomiti tvrdoglavi otpor faraona, koji nije dozvoljavao jevrejskom roblju da napusti Egipat. Tom prilikom on je Jevrejima naredio da u znak raspoznavanja krvlju jagnjeta obeleže svoje kuće²⁶), *naročito nadvratnike i oba dovratka*²⁷), kako bi ih on u svom ubilačkom pohodu nismošao.²⁸) Verski propis u kome dovraci igraju prvorazrednu ulogu pojavljuje se u najsvetijoj molitvi Jevreja. Ona počinje rečima: „Š'ma jisraél...“, „Čuj Izraele! Jahve je Bog naš, Jahve je jedan!“, i u njoj se vernik obavezuje da „...ljubi Jahvu, Boga svoga, svim srcem svojim, svom dušom svojom...“, i nalaže mu da reči ove naredbe ispiše „...na *dovratnicima* kuće svoje i na vratima svojim!“²⁹) Da bi udovoljili ovoj odredbi, pobožni Jevreji i dan danas pričvršćuju na dovratnik ulaznih vrata svoje kuće mali metalni valjak tzv. m'zuz (m'zuz na hebrejskom znači *dovratnik*³⁰), u koji su smeštene reči molitve. Za vernike m'zuz predstavlja najveću svetinju koju obavezno treba prilikom svakog ulaska u kuću poljubiti.

Da bi se objasnilo ovakvo izuzetno poštovanje dovratka kod Jevreja, potrebno je privremeno se vratiti na početak ovog izlaganja i ponovo razmotriti naznačeni prvi citat uzet iz Starog zaveta. Da se podsetimo, tamo je zapisano da roba koji ne želi da se koristi pravom na slobodu treba njegov gospodar da „... *dovede k Bogu. Kad ga dovede k vratima ili dovratku...*“³¹), treba da mu šilom probuši uho. Ukoliko se pažljivo posmatra ovaj kratak citat odmah će upa-

²⁶) Jasno je da je ovde reč o prinošenju žrtve vratima.

²⁷) Tokom sakupljanja podataka za ovaj rad ustanovio sam da je potrebno izvesno dopunsko objašnjenje u vezi sa značenjem reči „dovratnik“ odnosno „dovratnik“. Tako se u *Rečniku srpskohrvatskog književnog jezika*, izdanje Matice Srpske — Matice Hrvatske, Novi Sad — Zagreb, 1967—1976, objašnjava da je dovratnik (odnosno dovratnik) „greda u okviru vrata“, dok se za „nadvratnik“ kaže da je to „greda, kamen nad vratima“. U delu *Biblije Exodus 12, 22* ove reči se spominju zajedno tj. tu se govori o „nadvratnik(u) i oba dovratnika“. Iz ovoga se da zaključiti da su prevodioci *Biblije* pod pojmom „dovratnik“ podrazumevali parne, pa prema tome vertikalno postavljene delove vrata, koji spajaju prag sa gornjom, vodoravno postavljenom, gredom. Pošto se ovaj rad temelji na biblijskim izvorima, ja sam se ovde u potpunosti identifikovao sa prevodiocima *Biblije*, što znači da pod pojmom „dovratnik“ — „dovratnik“ — podrazumevam bočno tj. vertikalno postavljeni deo vrata.

²⁸) *Biblija*, Exodus 12,12 — 12,13 i 12,22 — 12,23.

²⁹) *Ibid.* Deuteronomium, 6,4 — 6,9. Kao neki memento ova se odredba ponavlja i u delu Deuteronomiuma označenom sa 11,18 — 11,20.

³⁰) Eugen Werber, *Talmud* — Otokar Keršovani, Rijeka, str. 102.

³¹) *Biblija*, Exodus, 21,6.

sti u oči neka čudna, može se slobodno reći i nelogična, veza koja postoji između kraja prve i početka sledeće rečenice. Izgleda naime, da se pod „dovodenjem roba k bogu” podrazumeva „njegovo dovođenje k vratima ili do vratku”, drugim rečima, vrata i bog se izjednačuju, oni predstavljaju jedno te isto. Na tu čudnu okolnost ukazao je i Lang Janos.³²⁾ On smatra da je bog (odnosno bogovi — jer se ovde pojavljuje reč Elohim, množina reči El³³⁾, koja predstavlja zajednički koren za naziv boga u svim semitskim jezicima³⁴⁾ identičan sa dušama umrlih predaka, a da su vrata, odnosno dovrazi, mesto njihovog stalnog boravka.³⁵⁾ Ako se prihvati ovakvo tumačenje, a nema razloga da se to ne učini, nameće se pitanje: zašto su baš vrata, a pre svega dovrazi, postala mesta okupljanja umrlih predaka?

Religija Jevreja morala je tokom razvoja da prođe kroz fazu koja je u istoriji religija poznata pod imenom animizam. Da se to zbililo, da se zaključiti iz *Biblije*, u kojoj se na nekoliko mesta mogu otkriti znaci izuzetnog poštovanja drveća i kamenja, pošto su smatrani za sedišta duša umrlih, prvenstveno duša umrlih predaka. Ovakav zaključak se nameće i po jadikovki proroka Jeremije, koji kudi one što „...govore drvetu: 'Ti si otac moj!' a kamenu: 'Ti si me rodio!'”³⁶⁾ Jasno je, da je verovanje da su duše predaka nastanjene u drveću, podstaklo neke da drveću prinose žrtve i da im se obraćaju za savete.³⁷⁾ i ³⁸⁾ Iz verovanja da su drveća boravišta duša, proizašlo je i verovanje da su one nastanjene i u komadićima drveta, u stubovima itd. Da ni Jevreji nisu bili pošteđeni od takvih zabluda, može da se zaključiti iz reči proroka Habakuka koji kaže: „Jao onom tko komadu drva kaže: 'Probudi se'”³⁹⁾”⁴⁰⁾

Među primitivnim narodima naročito je bilo rašireno verovanje da su stubovi, koji se nalaze u neposrednoj blizini njihovih mesta stanovanja

³²⁾ Láng János, *Lélek és isten*, Gondolat Kiado, Budapest, 1974, str. 271.

³³⁾ Geese Gusztáv, *Vallástörténeti kislezikon — harmadik kiadás*, Kossuth könyvkiado, 1975, str. 157.

³⁴⁾ Feničani su takođe boga nazivali El, a isti koren se može otkriti čak i u imenu Alaha. Hahn István, *Istenek és népek — 2 átdolgozott és bovitett kiadás* — Minerva, Budapest, 1980, str. 318.

³⁵⁾ Láng János, citirano delo, str. 271.

³⁶⁾ *Biblija*, Jeremija 2, 27.

³⁷⁾ *Ibid.*, Kraljevi II, 16,4.

³⁸⁾ *Ibid.*, Hošea 4,12.

³⁹⁾ Láng János, citirano delo, str. 266. Prema mišljenju autora pravilan prevod bi trebalo da glasi: „Pokreni se” umesto „Probudi se”, a to bi, prema njegovom tumačenju, trebalo da bude neka vrsta apela za pomoć.

⁴⁰⁾ *Biblija*, Habakuk 2,19.

izuzetno pogodni za boravište duša umrlih predaka. To je bio i razlog da su im ti narodi ukazivali izuzetno poštovanje, da su im prinosili žrtve, da su ih celivali i da su ih tokom seoba nosili sa sobom.⁴¹⁾ Tako su i dalje živeli zajedno sa svojim precima čija je zaštita bila neophodna za opstanak porodice, pa i čitave zajednice. Otud su ti sveti stubovi predstavljali neku vrstu garancije koja je obezbeđivala kontinuitet egzistencije. U njihovim očima je svako oskrnavljenje ili oštećenje svetog stuba bilo istovremeno i najzlokobniji predznak, neka vrsta najave „kraja Sveta“, *malum omen* koji je predskazivao izumiranje čitave zajednice.⁴²⁾ Na osnovu analogije može se, s najvećom verovatnoćom, tvrditi da ni Jevreji nisu bili imuni prema takvim shvatanjima. Takođe je verovatno da su njihovi preci, još na stupnju nomadsko-stočarskog načina življenja, ukazivali izuzetno poštovanje stubovima kojima su podupirali svoje šatore.⁴³⁾ Promena načina života i stanovanja pratila je prelazak na poljoprivrednu proizvodnju, te su šatorske stubove zamenili dovraci. Svakako da je pri tome igrao ulogu i njihov vertikalni položaj, naime, zbog toga su od svih delova vrata, dovraci najviše ličili na stubove podupirače šatora predaka. Tako je dovratke, kao direktne naslednike šatorskih stubova, i dalje obavijao oreol svetosti, koji se (kako smo se uverili), održao i do današnjeg dana.

Posebno i izuzetno interesantno pitanje je šta je dovelo do običaja pričvršćivanja uha za dovratak. U literaturi sam jedino kod Veselina Čajkanovića⁴⁴⁾ naišao na jedan običaj, koji je postojao u homoljskom srezu, a koji je neobično ličio na opisan slučaj. Reč je o činima koje su izvodile babice sa novorođenom decom majki koje su često pobacivale. Na kraju, posle niza radnji, dete se prinosilo kućnom pragu, da bi mu se tamo britvom ili iglom probušilo desno uho i u njega uvukao svileni konac. Objašnjavajući ovaj slučaj, Veselin Čajkanović smatra da je u pitanju supstitucija ljudske žrtve, koja se u davnim vremenima prinosila pragu.⁴⁵⁾ ⁴⁶⁾ No i pored sličnosti koja je neosporna, postoji između ovih običaja i jedna, na prvi pogled nevažna, razlika. Prema homoljskom običaju dete je samo prineto u blizinu praga, a u starozavetskoj varijanti rob je bio prikivanjem ili veziva-

⁴¹⁾ Mirča Eliade, citirano delo, str. 16.

⁴²⁾ *Ibid.* str. 16.

⁴³⁾ *Ibid.*, str. 17. Prema Mirča Eliade centralno smešteni stubovi u nastambama su u očima primitivnog čoveka predstavljali *Azis mundi* (tj. osu sveta).

⁴⁴⁾ Veselin Čajkanović, *Mit i religija u Srba*, Srpska književna zadruga, Beograd, 1973, str. 103.

⁴⁵⁾ Podsećamo da je za indoevropske narode (te i za Srbe) prag predstavljao sedište duša umrlih predaka.

⁴⁶⁾ Veselin Čajkanović, citirano delo, str. 104.

njem privremeno spojen sa dovratkom. To me upućuje da starozavetni običaj tumačim kao pozni ostatak prenosne (kontaktne) magije, kojom se ovekovečuje veza između roba i gospodara (neposrednim dodirrom roba i dovratka tj. predaka ukućana — koji su zaštitnici gospodareve porodice). Na taj način rob bi, u neku ruku, postao član porodice gospodara, ali ne i njen ravnopravan član.

Analiza običaja davno prošlih vremena, omogućuje da se dobije uvid u način mišljenja čoveka antike. Ma kako to čudno zvučalo, običaji predstavljaju prve, nesigurne korake na putu koji je vodio čovečanstvo ka sferama logičkog rasuđivanja.

